

СТАНОВИЩЕ

от доц. д-р Валери Златанов Личев, ИФС – БАН
на дисертацията на Диана Иванова Петрова

„Святото в религиозния опит в прагматизма. Уилям Джеймс и Чарлс
Сандърс Пърс”

за придобиване на образователната и научна степен „доктор”
по професионално направление – 2.3 философия,

БИОГРАФИЧНИ ДАННИ ЗА ДОКТОРАНТА

Диана Иванова Петрова е зачислена като задочен докторант в Катедра „История на религиите“ през 2016 г. Преди това в СУ „Св. Климент Охридски” е придобила образователните степени: бакалавър по „Социология“ (2012 г), магистър по „Европейска публична администрация“ (2015) и магистър по „Визуална култура“ (2016). От 2017 г. Диана Петрова работи като асистентка на директора на Институт по философия и социология – БАН, което е допълнителна предпоставка за задълбочаването на нейните познания в областта на философията – проблемното поле на нейното изследване.

СЪДЪРЖАТЕЛНИ МОМЕНТИ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Работата се състои от увод, три глави, заключение, библиография и научни приноси. Общият обем на дисертацията е 164 страници. Цитирани са 103 източника, от които 29 на български и 74 на английски език. Положително впечатление правят изводите, с които завършва всяка глава. По този начин читателят добива по-ясна представа за общата картина на изследването, която дисертантката се опитва да представи.

Уводът включва две части: „Въведение“ и „Прагматизмът като теория на знанието“. В тях дисертантката уточнява целта на изследването си – да реконструира смисъла и валидността на религията в рамките на американския прагматизъм и по-точно във философските концепции на двама от неговите най-утвърдени представители – Уилям Джеймс и Чарлс Пърс. Основният проблем е отношението наука – религия, което прагматизмът решава чрез концепцията за необходимостта от синтез на знанието, вярата и действието.

Основният метод, използван от авторката, е историко-философският анализ. Чрез него тя проследява особеностите на философския прагматизъм и приноса на това направление за разбирането на религиозния опит. Добро впечатление прави фактът, че авторката привлича по-общ социокултурен и философско-теоретичен контекст, независимо че изследването ѝ е посветено на двама автори. Тя се спира не само на изследването на истината, знанието и вярата в границите на емпиризма, епистемологията и метафизиката, но и на проблемите, които поражда прилагането на тези фундаментални категории в значително по-широк светогледен мащаб – научен, религиозен, всекидневен и т.н.

В първа глава дисертантката разглежда метафизиката на прагматизма, започвайки от учението на Ч. Дарвин, преминавайки през еволюционизма на Ч. Пърс и завършвайки с представата на У. Джеймс за чистия опит. Идеята ѝ е да открие утвърждаването на монистичната концепция за отношението дух/ тяло. Посочени са еволюционните моменти в учението на Ч. Пърс, както и твърденията с религиозно съдържание, които той въвежда в метафизиката си. За разлика от него У. Джеймс залага на радикалния емпириزم и на една плуралистична онтология. Общото за двамата философи е утвърждаването на нова концепция за истината, от която зависи и отношението на науката към различните сфери на човешката дейност.

Прагматистката теория на истината е предмет на разглеждане във втора глава на дисертационния труд. В него епистемологичните проблеми са въведени в по-общ контекст, включващ житейските пътища на разглежданите двама автори, перипетиите, с които се сблъскват и решенията, които дават в хода на годините. Техните възгледи са допълнени с концепцията на Дж. Дюи за религията.

Прагматизмът е разгледан като метод, имащ своеобразно отношение към произхода на знанието и особеностите на истината. Накрая на главата са приведени най-популярните моменти от логиката на Ч. Пърс: абдукция, дедукция, индукция, фалибилизъм, както и мястото им в логиката на научните изследвания.

В изводите си към втора глава Д. Петрова отчита различията между Ч. Пърс и У. Джеймс по отношение на техните представи за особеностите на човешките вярвания, откъдето произтичат важни практически последици. Независимо от това са налице и прилики във възгледите на двамата автори. Истината не е субективно представа, но тя не може да съществува независимо от научното изследване. Оттук следва отъждествяването ѝ с „установеното, укрепеното вярване“, от което Пърс по-късно ще се откаже.

Трета глава е посветена на отношението на прагматизма към религията и вярата. Тук се поставят проблемите за свободата на волята, свръхестественото, разновидностите на религиозния опит, аргументите в подкрепа на съществуването на бог и др. По този начин се подготвя почвата за намиране на решение на основния проблем, на който е посветена дисертацията. Според авторката вярването е фундаментално понятие във философските концепции на Пърс и Джеймс. То се разбира като синтез на разбиране (знание), изследване (действие) и познание (знание), като е способно да мотивира човешкото поведение и така да доведе до различни по своя характер действия.

В религиозния му аспект вярването надхвърля границите на природния свят, въвеждайки едно по-висше същество, което създава и придава смисъл на обитавания от човека свят. Тук се открива ново значение на религиозната вяра в прагматично ориентираната концепция на У. Джеймс. Вярата не само ни кара да действаме, но и да мотивираме действията си по най-добрия начин, т.е. да търсим чрез тях положителна промяна на самите нас и на заобикалящия ни свят. Така се достига до синтеза на понятията вяра, знание и действие, от една страна, с вярването, като процес на изследване, познаване, разбиране и целенасочено въздействие върху света.

ПРИНОСНИ МОМЕНТИ

Дисертантката е проучила значително количество литература, която се е опитала да представи коректно в изследването си. В него тя предлага своя интерпретация на зараждането и разпространението на прагматизма като течение, повлияло не само американската философска традиция. Важен момент е открояването на влиянието, което има това учение не само върху науката, логиката, семиотиката и други научни дисциплини, но и върху представите за същността на религията, за която доскоро учехме, че е „опиум за народа“. Положително впечатление прави отчитането на социокултурния контекст за формирането на възгледите на прагматизма, а също така и социалните влияния при издигането на едни или други философски идеи.

ПРЕПОРЪКИ

На първо място бих отбелязал необходимостта от по-задълбочено структуриране на процеса на изследване, което неизбежно ще се отрази и върху постигнатите накрая резултати. Налице е известна разпиляност в изложението, както и значително отклоняване от темата, поставена в заглавието.

Положително впечатление правят опитите на дисертантката да обобщава резултатите от всяка глава в отделен параграф. Ако усъвършенства тази си практика, тя би могла да я използва в бъдеще като похват в духа на Хегеловата „Феноменология на духа“ – а именно, че изминатият изследователски път може да бъде компресиран и по този начин да бъдат спестени време и усилия при следващото му използване.

С оглед на съвременната пандемична обстановка бих обърнал специално внимание на Д. Петрова върху нуждата от качествени философски анализи на разпространения в обществото вярвания, както и на тяхното влияние върху поведението на членовете на гражданското общество. Интерес би представлявало също така и привличането на идеите на прагматизма в средните училища, в които вероучението е сведено до свободно избираем предмет (СИП).

Както показват последните изследвания, българските ученици се нареждат на последно място сред връстниците си в Европа по способността си да разбират смисъла на непознат текст. Провеждането на дискусии, в които се подхожда прагматично, от една страна, към проблемите на науката, а, от друга, към вярата и мотивите за себе- и светоусъвършенстване, биха допринесли по мое мнение за задълбочаване на самостоятелното и критично мислене у българските ученици. Д. Петрова има публикации, посветени на проблемите на образованието, така че би могла да се фокусира и в бъдеще върху тази тематика, като я разшири и обогати.

КРИТИЧНИ БЕЛЕЖКИ

В рамките на едно становище мога да си позволя да коментирам бегло само някои смислово-стилистични и граматични грешки или недомислици. На първо място авторката би трябвало да прояви по-голяма загриженост при попълването на автобиографията си, в която многократно се повтарят грешки в резултат на използване на командите „copy“ – „paste“. Съвременните технологии предлагат толкова изобилие от възможности, че всяко оправдание в този случай е неуместно.

По-сериозни са недомислиците в приносните моменти. Освен две правописни грешки в тях се наблюдават и доста неприемливи конструкции. В трети момент се твърди, че е „осъществена схематизирана таксономична класификационна графика на Пърс“. Зная, че има и художествени графики, но допускам, че в случая не става дума за такава. Таксономичната класификация е йерархична и схематично може да бъде представена като дърво. Уточнението, че това е и графика на Пърс, ме хвърля в недоумение. За какво става дума – за изкуство или за философия?

Сходен стилистико-граматически е проблемът и в четвъртия приносен момент. Не е ясно дали се говори за Пърс и Джеймс като за личности, които имат допирни точки и различия или за философските им концепции. Освен това използването на минало страдателно причастие в главното изречение и на сегашно деятелно в подчиненото не е удачна граматическа конструкция. В резултат читателят не може да разбере чии приноси са изведени – на разглежданите

философи или собствените. Ако първите са неизвестни, принос е да бъдат изтъкнати заслугите им, но Пърс и Джеймс не са такива.

В пети момент също е използвано неудачното съчетание на минало страдателно причастие и на сегашно деятелно. Освен това, ако дефинициите на тъй наречените „основни оси на Пърсовата мисъл“ са приносни, редно е да бъдат формулирани. Вместо това се уточнява, че са средства за постигане на целта, която е „концептуализиране отношението между прагматизма и религиозното вярване“. От приноса разбирам, че дефинирането изхожда от разработени идеи, така че иновативна би могла да бъде само някаква нестандартна компилация. В такъв случай тя трябва да бъде описана, за да бъде приета за принос.

Същите забележки важат и за първите два момента. Ако връзката между прагматизма, религията и еволюционната космология в концепцията на Пърс е изяснена, резултатът би трябвало да бъде ясно формулиран, за да стане разпознаваема неговата иновативност. Във втория принос не става ясно множественото число „основополагащи“ към кое съществително име се отнася. След изчитането на приносите читателят изпада в недоумение, защото нито един от тях няма връзка със заглавието на дисертацията. Излишно е да посочвам, че проблемът за святото претърпява своеобразен ренесанс в наши дни и то не само по религиозна линия.

Първото изречение от заключението на автореферата граматически също не звучи добре. „В заключение възгледите на Пърс и Джеймс (липсва запетая) свързани с проблема с вярата и религиозно в концепциите им (липсва втората отделяща запетая) е доста разностранен“. Доколкото разбирам от граматиката, „разностранен“ би трябвало да бъде проблемът, който вероятно се отнася до вярата и религиозното. Ако двамата автори имат различни възгледи по тази линия, те не би трябвало да бъдат изложени като преминали през рендето Бьорнер.

Що се отнася до последващото твърдение, „че прагматикът... е философски гъвкав и приспособим, в рамките на теоретичен спектър, характеризиращ се с несъгласието си с много от философските традиции, ръководени от дуализма“, съм съгласен. Във всеки случай дисертантката би трябвало да приложи сама към собствените си текстове идеята, с която завършва текста си – а именно, че

прагматизмът е източник на мисловни връзки, които ни помагат да изясним собствените си идеи при изучаването на обектите от света (пак е използвано неуместното деепричастие – „помагайки“).

Използването на същата част на речта причинява проблеми за разбирането и на последното изречение. От него излиза, че прагматизмът атакува религиозната мисъл чрез собствените ѝ догми, докато според мен намерението на представителите му е точно обратното – да поставят под въпрос догмите, но не и самата вяра.

С последното изглежда се съгласява и самата дисертантка. Начинът, по който го заявява обаче предизвиква почуда. „Убеждението“ ѝ е, „че вярата е ключовият момент, основата на всяко действие, което от своя страна се основава на различни убеждения“.

Излишно е да уточнявам, че добрият стил изисква избягване на повторения като: „убеждение“, „убеждения“; „основа“, „основава“. Проблемът е, че читателят трудно може да се ориентира коя е действителната основа на действието – вярата или убежденията, както и в какво отношение се намират последните две. Вярата достатъчно или недостатъчно основание е. Ако действието не може да се основава само на нея, но изисква обосновка и от страна на убежденията, последните в какво отношение се намират към вярата – произлизат ли от нея или я допълват.

Смятам, че авторката на дисертацията се е постарала да даде отговор на поставените въпроси в текста си, но стилът ѝ на изразяване не може да бъде посочен като силна черта, както и познаването на по-важните граматически правила на българския език.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ И ПРЕПОРЪКИ

Въпреки посочените пропуски работата на дисертантката се отличава с достатъчно положителни качества. Очевиден е стремежът ѝ да вникне в смисъла на сложните възгледи на двама от основоположниците на прагматизма и може би именно това я затруднява в изложението, както и при формулирането на собствените идеи и изводи. Впечатление прави способността на авторката да

разглежда проблемите в по-широк контекст, което е добра предпоставка за бъдещите ѝ занимания като изследовател в областта на религията, философията на науката или някоя друга тематика, способна да привлече интересите ѝ.

За времето на докторантурата си Диана Петрова има четири публикации, от които две са на английски език в международни сборници, една е на руски и една на български. По този показател тя отговаря на минималните изисквания за защита на образователната и научна степен „доктор”.

Искам да отбележа, че статиите са посветени на различни аспекти на една от широко дискутираната в публичното пространство теми — а именно отношението между религия и образование. За съжаление този специфичен проблем изисква адекватно законодателно и нормативно уреждане и поради тази причина засега остава незадоволително разрешен. В тази връзка, както изтъкнах в препоръките си, Д. Петрова би могла да задълбочи своите научни интереси, а може би и своите практико-приложни умения.

В заключение, отчитайки научната продуктивност на Диана Иванова Петрова, както и иновативния характер на дисертацията ѝ „Святото в религиозния опит в прагматизма. Уилям Джеймс и Чарлс Сандърс Пърс”, изразявам категоричното си убеждение да ѝ бъде присъдена образователната и научна степен „доктор” и препоръчвам на членовете на Научното жури да гласуват по същия начин.

26.12.2020 г.

гр. София

Подпис:

доц. д-р В. Личев